

**ACTES DEL X CONGRÉS INTERNACIONAL
DE L'ASSOCIACIÓ HISPÀNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL**

**Edició a cura de
Rafael Alemany,
Josep Lluís Martos
i Josep Miquel Manzanaro**

Volum III

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 12**

Alacant, 2005

Asociació Hispànica de Literatura Medieval. Congrès (10é. 2003. Alacant)
 Actes del X Congrès Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval /
 edició a cura de Rafael Alemany, Josep Lluís Martos i Josep Miquel Manzanaro. -
 Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2005. - 3 v. (1636 pp.) ;
 23,5 x 17 cm. - (Symposia philologica ; 10, 11 i 12)
 Ponències en català, castellà i gallec
 ISBN: 84-608-0302-3 (84-608-0303-1, V. I; 84-608-0304-X, V. II; 84-608-0305-8, V. III)
 1. Literatura medieval - Història i crítica - Congressos. 2. Literatura espanyola - Anterior
 a 1500 - Historia y crítica - Congressos. I. Alemany, Rafael. II. Martos, Josep Lluís.
 III. Manzanaro, Josep Miquel. Título. V. Serie.
 821.134.2.09"09/14"(063)

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Primera edició: maig de 2005

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: Taulell amb escena de torneig (1340-1360),

Museu Municipal de l'Almodí, Xàtiva

Imprimeix: TÁBULA Diseño y Artes Gráficas

ISBN (Volum III): 84-608-0305-8

ISBN (Obra Completa): 84-608-0302-3

Dipòsit legal: A-519-2005

La publicació d'aquestes *Actes del X Congrès Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval* ha comptat amb el finançament de l'Acció Especial BFF2002-11132-E del Ministerio de Ciencia y Tecnología.

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el permís previ de l'editor.

EL TIRANT LO BLANC I L'ILLA DE GRAN CANÀRIA*

Segons sembla, el general D. Eisenhower va decidir el lloc exacte del desembarcament de Normandia damunt una còpia del famós mapamundi de Giovanni Mercator (1569), que va ser el primer que va resoldre satisfactòriament el problema de representar la curvatura de la terra en la superfície plana dels mapes. Quin mapa va fer servir Joanot Martorell per decidir que els moros de la Gran Canària assaltessin Anglaterra al principi del *Tirant lo Blanc*? Aquest és el tema que vull analitzar en aquest treball sobre el *Tirant*, una novel·la escrita un segle abans que es dibuixés el mapamundi de G. Mercator i una mica menys de cinc segles abans del famós 'dia D'.

DE *GUY DE WARWICK* A *GUILLEM DE VAROIC*

Com és sabut, la font fonamental dels primers capítols del *Tirant* és el tractat cavalleresc *Guillem de Varoic*, escrit pel propi Martorell. Aquesta obra, per la seva banda, depèn estretament del roman cavalleresc *Guy de Warwick*. En totes aquestes obres —el *Tirant*, *Guillem de Varoic* i *Guy de Warwick*— té lloc una invasió d'Anglaterra per part un exèrcit enemic, però, per una banda, en cada obra l'exèrcit és diferent i, per l'altra, aquest exèrcit cada vegada ve de més lluny. A *Guy de Warwick* els invasors estan a les ordres dels reis Anelaf de Dinamarca i Gunlaf de Suècia, que exigeixen que o bé Anglaterra es rendeixi, o bé que algun cavaller anglès s'enfronti amb el gegant Colebrant. Si guanya el gegant, els invasors s'ensenyoriran d'Anglaterra; si perd, se n'hauran d'anar.

A *Guillem de Varoic*, que Martorell devia escriure poc després de la seva estada a Anglaterra entre els anys 1438-1439, l'exèrcit que envaeix Anglaterra ja no està

(*) Aquest treball s'insereix dins de les activitats de recerca del projecte d'investigació BFF2002-02285.

format per guerrers escandinaus rossos i barbuts, sinó per soldats magrebins barbamecs comandats pels reis de Gibraltar i de Tànger. Com fa veure Bohigas (1947: 45):

E fonch cars que-l rey de Gibaltar e lo rey de Tànger feren molt gran stol de naus e galeres, ab gran multitut de cavallers, per conquistar la Gran Bretània, ço és la ylla de Anglaterra; e vençeren los moros als crestians moltes batalles, e descofiren lo rey, e conquistaren fins a la ciutat de Vároich.

El canvi és considerable —passem del nord al sud d'Europa— però, tanmateix, té la seva lògica, perquè, com ha posat agudament en relleu Martí de Riquer (1990: 104), «a la vella epopeia romànica —exceptuant, naturalment, l'espanyola— era freqüent de convertir tota mena de pobles pagans o, senzillament no cristians, en sarraïns». Els dos exemples que cita Riquer són *Gormont et Isembart* i, tot i que no és una cançó de gesta, la *Historia regum Britanniae* de Godofred de Monmouth. A la cançó de gesta *Isembart*, després de caure en desgràcia amb el rei de França, fuig a Anglaterra i es posa al servei del rei sarraí Gormont. A la crònica de Monmouth s'explica que en el segle vi tot primer Irlanda i, després, la Gran Bretanya van sofrir una invasió per part d'un exèrcit manat per «Gormondus, rex africanorum», una situació, dit sigui de passada, molt similar a la de *Guillem de Varoic*.

Sense menystenir, ni de bon tros, les paraules de M. de Riquer, em sembla que, encara que només sigui a tall d'hipòtesi, es pot mirar de donar una explicació complementària a la transformació dels reis escandinaus tot primer en els reis de Gibraltar i de Tànger i després en el rei de Gran Canària. Potser Guillem de Varoic havia de lluitar per últim cop, abans de retirar-se definitivament, contra els musulmans —en comptes de fer-ho contra els danesos i els suecs— per establir un altre paral·lelisme amb Tirant, el seu deixeble, que com el seu mestre també haurà de salvar tot un imperi, el bizantí, del perill musulmà. Com diu, si no el recordo malament, un proverbi medieval, «segons canta el capellà, li respon l'escolà». Per altra banda, convé tenir present que en el propi *Guy de Warwick* ja hi ha una connexió africana, donat que el gegant Colebrant que acompanya el rei Anelaf és africà i musulmà. Ho posa en relleu el fet que enmig del combat decisiu amb Guy de Warwick invoqui l'ajut de «Mahun, le tut puissant» (v. 11. 234; Ewert 1933: 137).

DE *GUILLEM DE VAROIC* A *TIRANT LO BLANC*

Uns vint anys més tard de l'assaig frustrat que va ser *Guillem de Varoic*, Martorell va reprendre, a l'escalf de la cort del príncep de Viana, com ha demostrat J. Turró, el seu projecte d'escriure una novel·la bo i recuperant la seva obra anterior, per bé que introduint-hi tot de canvis, com es pot veure al principi del capítol cinquè (Hauf 1992: 11):

Com lo rey de Canària, ab gran stol, passà en la illa de Anglaterra

Seguí's après que lo gran rey de Canària, jove fortíssim, ab la viril inquieta joventut de nobles sperances guarnida, sempre spirant a honorosa victòria, féu gran stol de naus e de galeres e passà a la nobla illa de Anglaterra ab gran multitut de gents per ço com algunes fustes de cosaris havien robat un loch seu. Pres en si molt gran ira e, inflammat de gran supèrbia perquè algú havia tengut gosar de enujar-lo, ab molt gran armada partí de la sua terra e, navegant ab pròsper vent, arribà en les fèrtils e pacífiques ribes de Anglaterra. E en la scura nit, tot lo repleguat stol entrà dins lo port d'Antona e ab gran stúcia desembarcaren, e tota la morisma isqué en terra sens que per los de la illa foren sentits. Com foren tots en terra ordenaren lurs batalles e començaren a córrer per la illa.

El gran canvi és la conversió dels reis de Gibraltar i de Tànger en 'lo rey de Canària' —o, com es diu en altres capítols, de 'la gran Canària'— però no és, ni de bon tros, l'únic. Per exemple, la llengua de tots dos fragments no és ben bé la mateixa: la senzillesa sintàctica del passatge de *Guillem de Varoic*, dominat per la parataxi, ha estat substituïda per una prosa molt més treballada, amb presència de frases subordinades, incisos o hipèrbatons en l'estil propi de la 'valenciana prosa'. Tots aquests canvis tenen molt a veure, evidentment, amb les noves fonts a partir de les quals Martorell va amplificar la seva primera obra, és a dir tenen molt a veure amb els plagis i la imitació de Roís de Corella, de la *Tragèdia de Lancelot* o de la traducció catalana de les tragèdies de Sèneca que A. Hauf, J. Butiñà i T. Martínez han detectat en els primers capítols del *Tirant*. No em detindré en aquesta qüestió perquè té una àmplia bibliografia al darrere, molt ben recollida i comentada en el recent llibre de Josep Pujol (2002). En concret, en el fragment que estem comentant només cal posar en relleu que ja hi ha un plagi evident del principi de la *Història de Jason e Medea*. Les «fèrtils, daurades e pacífiques ribes de Colcos» on arriba, segons la prosa corelliana, la nau de Jàson esdevenen «les fèrtils e pacífiques ribes de Anglaterra» on desembarca l'estol musulmà.¹ I el sintagma «la viril inquieta joventut, de nobles esperances guarnida» amb què Jason es retrata al principi del seu parlament serveix en el *Tirant* per caracteritzar la fogositat del rei de la Gran Canària.

El model realista propi de la novel·la cavalleresca, que han analitzat magistralment M. de Riquer i, en un article recentíssim, Alberto Vârvaro (2002), també és molt present en la rescriptura del *Guillem de Varoic* en detalls com ara l'onomàstica o la toponímia. Els dos reis sense nom de Gibraltar i de Tànger es transformen en el *Tirant* d'entrada en un de sol, que de bon començament s'anomena Abraïm, i al final, després de la mort d'Abraïm a mans de Guillem de Varoic, passa a dir-se

1. J. Guia (1996: 32) ja va assenyalar la coincidència entre aquest sintagma corellà i el del *Tirant*, però sense assegurar que es tractés d'un manlleu de Martorell i sense adonar-se que hi havia més coincidències —a banda del paral·lelisme argumental que es pot establir entre l'arribada de Jàson a Colcos i la del rei Abraïm a Anglaterra.

Çalé ben Çalé. És molt probable que, pel que fa al nom del primer rei, Martorell s'inspirés en Ibrahim, un famós guerrer musulmà que va ser l'últim alcaid d'Archidona i que, segons explica J. A. Torres (1963: 181), es va fer famós perquè les seves «correrías y ferocidad causaban continuos daños en el territorio circundante», és a dir en les zones cristianes frontereres amb el regne de Granada.² Pel que fa a Çalé ben Çalé el punt de referència podria ser, com va observar fa molts d'anys W. J. Entwistle (1927: 295), el cabdill musulmà Çalla bem Çalla, que va tenir un paper rellevant en la defensa de Ceuta i que apareix citat tot sovint en la *Crónica da tomada da Ceuta* i en la *Crónica do conde don Pedro de Meneses de Gomes Eanes de Zurara*. El que em sembla que havia passat desapercebut fins ara és que l'any 1437 aquest mateix cabdill va tenir un paper rellevant en la defensa de Tànger contra l'exèrcit portuguès que dirigia l'infant don Henrique. Com és sabut, al final les tropes portugueses van haver de capitular i es van veure obligades a deixar com a ostatge, precisament en mans de Çalé ben Calé, l'infant Don Fernando, que va morir a Fes el 1443 després d'haver sofert unes vexacions duríssimes.³ L'infant Don Fernando era germà del rei Duarte i de Pere de Coïmbra o, dit d'una altra manera, era oncle de Pere el Conestable i de Don Ferrando de Portugal —el rei expectant de la dedicatòria del *Tirant*. Que el Çalé ben Çalé de ficció, inspirat en un personatge responsable d'una greu derrota portuguesa i, en última instància, de la mort de tot un infant de Portugal, acabi mort i vençut alguna cosa deu tenir a veure, probablement, amb la connexió portuguesa del *Tirant lo Blanc*. És evident, per tant, que Martorell coneixia prou bé la geografia i la realitat política del nord d'Àfrica, cosa que li va permetre d'anar molt més enllà en la versemblança onomàstica que molts dels novel·listes francesos del seu temps, que, com ha assenyalat A. Vårvaro (2002: 157-158), no solen ser massa precisos en la citació de topònims i de títols dels països nordafricans.⁴

Un altre canvi digne de ser comentat és que els reis sense nom de la primera obra de Martorell desembarquen en un lloc d'Anglaterra que no es concreta, mentre que en la nova versió d'aquest passatge es precisa no només el lloc d'arribada —el port d'Antona, que és, com va assenyalar Riquer (1974: 20), la romanització de Southampton— sinó fins i tot el moment: «en la scura nit».

També forma part de l'adequació a un nou model narratiu la justificació de la invasió d'Anglaterra per part del rei Abraïm. A *Guillem de Varoic* no es dona cap mena d'explicació al desembarcament a Anglaterra de l'estol de naus i galeres, tot i que en el *Guy de Warwick* sí que hi ha una explicació: el rei Anelaf reclama el pagament d'un tribut que els anglesos ja havien pagat en el passat («E triu li rende tut a son gré, / Ses ancestres l'urent, ço est verité», vv. 10815-16; Ewert 1933: 124).

2. Ibrahim també es va fer famós defensant durant dos mesos la plaça d'Archidona, que finalment es va retre el setembre del 1462, un més tard, com veurem més endavant, de la caiguda de Gibraltar.

3. Resumeixo informació extreta de J. Veríssimo (1992: 69-70), que, tanmateix, no cita el nom de Çalé ben Çalé, personatge que he pogut identificar a l'entrada *Tànger* de l'Enciclopèdia Espasa (1928: 346).

4. És molt possible que una lectura detinguda de les cròniques portugueses d'aquesta època permeti d'establir més paral·lelismes entre la trama de la novel·la i la realitat històrica. No m'estranyaria gens, per exemple, que poguéssim trobar-hi documentat el nom del cabdill musulmà Aduquepereich, citat en el capítol XIX del *Tirant*. Tinc un treball en curs sobre aquesta qüestió.

En el *Tirant* torna a haver-hi una explicació per la qual podríem trobar molts paral·lels en la política europea dels segles XIV i XV: una expedició de corsaris, presumiblement anglesos, en terres del rei de la Gran Canària, que origina una acció de represàlia de llarg abast contra Anglaterra per part d'un poderós exèrcit musulmà.

DE GIBRALTAR I TÀNGER A L'ILLA DE GRAN CANÀRIA

És evident que bona part de les modificacions sofertes pel passatge que estem comentant en el trànsit del *Guillem de Varoic* al *Tirant lo Blanc* responen a la consolidació de l'art narratiu de J. Martorell i, alhora, del model realista propi de la novel·la cavalleresca. Queda, però, un detall que no he acabat de comentar i que podria desmentir, si més no parcialment, l'afirmació que acabo de fer. Em refereixo, és clar, al canvi dels reis i l'exèrcit de Gibraltar i Tànger pel rei, i l'exèrcit, de la Gran Canària. Un canvi que, certament, sorprèn una mica perquè les Canàries són molt lluny de la Gran Bretanya. Si analitzem una mica la qüestió, però, el canvi ja no sorprèn tant i fins i tot es pot arribar a intuir que allò que d'entrada sembla una distorsió geogràfica podria ser, paradoxalment, una confirmació del realisme del *Tirant*, una novel·la caracteritzada, com ha assenyalat A. Vàrvaro (2002: 155), per una «extraordinària atenció per la geografia».

D'entrada cal dir, abans de parlar del paper jugat per les Canàries en la cartografia dels segles XIV i XV, que Martorell tenia una raó molt poderosa per eliminar la referència als reis de Gibraltar i Tànger que havia deixat escrites en el *Guillem de Varoic*. Efectivament, pels volts del 1460, quan va començar a escriure el *Tirant*, ja es devia preveure que Gibraltar i Tànger tenien els dies comptats com a places musulmanes. Per una banda, a mitjan segle XV el regne de Granada havia de fer front tot sol, sense poder comptar ja amb l'ajut del Marroc, als atacs de la Corona de Castella (Chejne 1980: 94). Granada va demanar ajuda a Egipte i a l'imperi otomà i, en no aconseguir-la, va haver de resignar-se a veure com es perdia Gibraltar, que es va retre, sense pràcticament oposar-hi resistència, a un exèrcit comandat pels comtes de Medinasidònia i d'Arcos l'agost del 1462 (Torres 1963: 178). Per altra banda —i a l'altra banda de l'estret de Gibraltar— les perspectives per Tànger no eren gaire més galdoses. L'ofensiva portuguesa, que el 1458 ja s'havia ensenyorit de Ksar el Seguer, feia previsible la caiguda de la plaça. Va haver-hi una primera temptativa, sense èxit, de conquesta de Tànger el 1463, és a dir, quan Martorell devia estar escrivint la seva novel·la, i una altra, la definitiva, el 1471.

Probablement no sabrem mai quan va tenir lloc la substitució dels reis de Gibraltar i Tànger pel de la Gran Canària en el manuscrit del *Tirant*, és a dir, si el canvi ja estava decidit quan es va començar a escriure la novel·la, o si dos anys més tard, després de la caiguda de Gibraltar, Martorell es va afanyar a introduir la correcció en el manuscrit. També hi ha la possibilitat que el canvi tingués lloc poc després de l'arribada a Catalunya, l'any 1464, de Pere el Conestable i de don Ferrando de Portugal —el 'rei expectant' de la dedicatòria de la novel·la. Convé

recordar en aquest sentit que just en aquells moments, quinze anys abans del tractat d'Alcaçòvar-Toledo, les corones de Castella i de Portugal s'estaven disputant el domini de les Canàries. I també convé recordar que, com assenyala Riquer (1990: 280-281), don Ferrando de Portugal va tenir, abans de la seva arribada a Catalunya, un lloc de primer ordre en diverses expedicions militars portugueses al nord d'Àfrica. És a dir, les Canàries i les campanyes portugueses al nord d'Àfrica devien ser un tema de conversa freqüent entre els membres del seguici que envoltava Pere el Conestable i Ferrando de Portugal.

Sigui com sigui, és evident que calia corregir la citació dels reis de Gibraltar i de Tànger per respectar el model de narrativa realista que Martorell s'havia proposat de seguir. Però, per què la gran protagonista del canvi va ser l'illa de Gran Canària? Per començar a respondre aquesta qüestió potser convé recordar el nom amb què apareixen esmentades aquestes illes en un passatge de la *Crònica* de Pere III —una de les primeres mencions, si no la primera, que tenim documentades en català. El nom és ni més ni menys que el de les 'Illes Perdudes'.⁵ En aquest cas es pot dir ben bé que «nomina sunt consequentia rerum» perquè, tractant-se d'unes illes que s'acabaven de descobrir —o, més ben dit, de redescobrir— i que es trobaven en les fronteres del món conegut, eren ben bé unes illes perdudes que, per bé que ara ja se sabia amb certesa que existien, era massa aviat perquè tinguessin el seu lloc ben definit en els mapes.

S'ha discutit molt sobre la data de la primera expedició europea a les Canàries. Avui, però, sembla fora de dubte que l'expedició del genovès Lancelotto Malocello, sufragada per la corona portuguesa, va arribar-hi el 1336. Tractant-se com es tractava d'un descobriment d'una magnitud considerable, la notícia va córrer de seguida per Europa i va arribar de seguida a la Corona d'Aragó. En tenim una prova preciosa en la carta nàutica que va dibuixar a Mallorca l'any 1339 Angelí Dulcert —catalanització d'Angellino Dalorto, un cartògraf d'origen genovès— i que és una de les mostres més antigues que s'han conservat de l'escola cartogràfica mallorquina. En la carta nàutica de Dulcert apareixen per primer cop en un mapa l'illa de Lanzarote —que, evidentment, deu el seu nom a Lancelotto Malocello— i Fuerteventura, a més de l'illa de la Gran Canària.

Aquestes illes apareixen per primer cop en el mapa, però no podem pas dir que, com en un mapa dels nostres dies, hi apareguin juntes. Si, per una banda, Lanzarote i Fuerteventura estan situades, l'una al costat de l'altra, amb força precisió davant de les costes del Sàhara occidental, l'illa de Gran Canària està desplaçada al nordoest, a una distància considerable de Lanzarote i Fuerteventura, i té com a companyes les llegendàries illes de sant Brandà.⁶ Es tracta d'un error ben disculpable i a la

5. En el passatge en qüestió es parla d'una reunió que va tenir lloc a Poblet, probablement l'estiu del 1346, entre Pere III i l'infant Juan de la Cerda, i on Pere III va oferir al seu convidat ajut per una expedició a les Canàries: «E mentre estec aquí menjà ab nós e oferim covinent ajuda per lo passatge que entenia a fer en les Illes Perdudes» (iv, 3) (Soldevila 1971: 1091).

6. Es pot veure una reproducció del fragment que estem comentant d'aquesta carta nàutica a la làmina v del llibre de Florentino Pérez Embid (1949) sobre la rivalitat hispanoportuguesa a l'Atlàntic a l'edat mitjana.

vegada molt curiós. Disculpable si es té en compte el poc temps que havia passat entre l'expedició de Lancelotto i la confecció de la carta nàutica. Curiós perquè aquesta aparició de l'illa de Gran Canària en els mapes conté un error que l'acosta molt més al *Tirant* que no pas a un atlas dels nostres dies. El fenomen no és nou, de fet fins i tot es pot documentar abans del redescobriment de les Canàries, ja que, com assenyala E. Milano (1996: 93), en el famós mapamundi de Hereford, dissenyat a Anglaterra pels volts del 1280, ja s'identifiquen —o es confonen— les illes de sant Brandà amb les Canàries aleshores encara no descobertes. Segons E. Milano, la confusió va ser provocada per la tendència creixent entre els cartògrafs medievals a situar les illes de sant Brandà, que en principi se solien dibuixar a prop d'Irlanda, cada cop més al sud fins a confondre-les amb unes altres illes, com elles aleshores només conegudes a través de referències llibresques: les Canàries. En alguns mapamundis del segle xv encara es poden trobar rastres d'aquesta confusió en forma d'unes *Insule Fortunata sancti Brandani* situades al bell mig de l'arxipèlag de Madeira (Milano 1996: 93).

EL MAPAMUNDI D'ANDREAS WALSPERGER

Si era comprensible que la cartografia del segle xiv cometés errors i confusions a l'hora d'incloure en les cartes nàutiques unes illes situades en els confins del món conegut, que feia ben poc que s'havien descobert, sembla que aquests errors ja no s'havien de produir a mitjan segle xv, quan, per una banda, la ciència cartogràfica havia fet uns progressos considerables i, per l'altra, el nombre d'expedicions a les Canàries s'havia incrementat considerablement i, per tant, es coneixien amb més precisió. Tanmateix, encara és possible de trobar mapamundis que desplacen les Canàries molt al nord, tan al nord que no és gens forassenyat imaginar, amb algun d'aquests mapes al davant, una invasió d'Anglaterra que surti d'alguna d'aquestes illes. Hi ha, com a mínim, un mapamundi d'aquesta mena: el que va fer a Constança el monjo benedictí Andreas Walsperger l'any 1448,⁷ és a dir dotze anys abans que es comencés a escriure el *Tirant*.

Els experts en cartografia medieval que s'han ocupat d'aquest mapa el presenten com un producte del cercle de Klosterneuburg (Viena), actiu entre els anys 1420-1442 i dirigit pel matemàtic i astrònom Johan de Gmunden, professor de la Universitat de Viena, i pel frare agustí Georg Mustinger, del monestir de Klosterneuburg. A banda de la composició d'una notable col·lecció de tractats astronòmics i estudis de matemàtiques i trigonometria, els membres del cercle de Klosterneuburg es van interessar també per la cartografia. Entre els anys 1425-1430 G. Mustinger va treballar en un mapamundi que, per bé que mantenia trets típics de la cartografia medieval, ja incorporava elements de la *Geografia* de Ptolemeu.

7. Aquest mapamundi es conserva a la Biblioteca Vaticana (Pal. Lat. 1362 B). N'hi ha una bella edició facsímil publicada per Ediciones Encuentro. Se'n pot veure una reproducció digital a *Cartographic Images* (<<http://www.henry-davis.com>>), pàgina electrònica dedicada a la cartografia antiga i medieval.

Per desgràcia, però, ben poca cosa s'ha conservat de la producció cartogràfica del cercle de Klosterneuburg: només alguns esquemes de mapes, taules per construir mapamundis i un parell de diagrames per calcular la col·locació dels llocs en les coordenades de latitud i longitud.⁸

Per sort, ha arribat fins a nosaltres el mapamundi d'A. Walsperger, un producte tardà d'aquesta escola, creat quan els seus dos mestres ja eren morts. J. R. S. Phillips ha definit en ben poques paraules l'essència d'aquesta obra: «un mapamundi medieval amb alguns trets moderns» (1994: 259). Entre els elements medievals que encara conserva hi ha el fet de mantenir Jerusalem com a centre del món o, com veurem, la sorprenent situació de les illes Canàries. Entre les innovacions que introdueix hi ha el fet de no presentar l'Oceà Índic com un mar tancat, com solien fer molts de mapes antics; la divisió de la terra en zones climàtiques o l'intent —que, tanmateix, es queda només en intent— d'aplicar les coordenades de latitud i longitud a partir de Ptolemeu i de les lliçons dels mestres de Klosterneuburg.

En el mapa de Walsperger l'illa de Gran Canària apareix desplaçada al nord d'Europa, tan al nord que ja no és una illa africana, sinó ben bé una illa europea situada a l'alçada de Nantes i que està pràcticament a la mateixa distància de la península Ibèrica que de la Gran Bretanya. A més a més, Gran Canària està tan a la vora d'Anglaterra com ho està Dinamarca, des d'on surt, en el *Guy de Warwick*, l'expedició destinada a envair Anglaterra. La insòlita situació de la Gran Canària en el mapa que estem comentant és, sens dubte, un més dels trets medievals que el caracteritzen, fruit de la confusió entre illes fantàstiques com les de sant Brandà amb illes de debò, i alhora també fruit de la dificultat que en aquells moments continuava suposant representar en els mapes la superfície corba de la terra. Un altre indicatiu d'aquestes confusions ens el dona el fet que en el mapamundi de Walsperger apareixen també, per bé que sota el nom d'Hespèrides, les illes Canàries situades, amb prou precisió, davant la costa nordoccidental d'Àfrica. Ras i curt, es tracta d'una situació que en certa manera recorda molt la de la carta nàutica d'Angelí Dulcert, amb la Gran Canària desplaçada, en companyia de les illes de sant Brandà, cap al nordoest, mentre que Lanzarote i Fuerteventura són, més o menys, allà on han de ser.

Ignoro si J. Martorell va poder veure un mapamundi com aquest, o un altre de característiques similars, però la possibilitat que ho fes em sembla una explicació molt versemblant per donar compte de la irrupció de l'illa de Gran Canària en el *Tirant* sense haver de presentar-la com una excepció del model realista que domina en tota la novel·la. Sóc conscient, però, que ni de bon tros en tots els mapes hi ha rastres d'aquesta confusió, ja que, per citar només dos exemples catalans, tant en el famós mapamundi de Cresques Abraham, dissenyat pels volts del 1375, com en el mapamundi conservat a la Biblioteca Estense de Mòdena, dibuixat pels volts del 1450, la situació de les Canàries és molt correcta. Sigui com sigui, em sembla més lògic pensar que la invasió de l'exèrcit musulmà de la Gran Canària en el *Tirant* no és una llicència diguem-ne poètica o fantàstica de J. Martorell, sinó que, encara que

8. Resumeixo informació extreta de Harley & Woodward (1987: 316) i Harvey (1991: 55).

sembla paradoxal, és un altre exemple de la preocupació per la versemblança i per la precisió geogràfiques pròpies de J. Martorell.

El que probablement sí que és una llicència poètica és el fet de convertir els habitants de la Gran Canària en musulmans, ja que, com a mínim a la Corona d'Aragó, era prou difosa la notícia que els habitants de les illes eren pagans i no pas musulmans. Els nostres avantpassats ho sabien molt bé perquè, de fet, els primers bisbes i evangelitzadors que s'hi van instal·lar eren mallorquins i catalans, agrupats al voltant del bisbat de Telde a la segona meitat del segle XIV (Núñez 1975). Quan Eiximenis parlava de «les ylles perdudes dites de Canària» en el capítol 722 del *Terç del Crestià* i assegurava que, segons que «he hoÿt dir», els seus habitants «han afer públicament ab llurs mullers per les carreres», probablement no estava dient cap mentida, perquè en devia haver sentit parlar tant a la cort com en els claustres dels convents franciscans. Era realment difícil, per tant, que Martorell no sabés que els indígenes de les «ylles perdudes dites de Canària» van ser en el seu origen pagans i que a mitjan segle XV molts d'ells ja estaven cristianitzats o ben poc els faltava per ser-ho del tot. En aquest sentit, paradoxalment, potser van ser més realistes els episodis situats a les Canàries de llibres de cavalleries com l'*Amadís* o el *Libro del esforçado cavallero don Tristán de Leonís* que va estudiar fa anys S. Perdomo (1942).

XAVIER RENEDO
Universitat de Girona

ANNEX. MAPES

Mapa 1. Reproducció del Mapamundi d'A. Walsperger (i)

Mapa 2. Reproducció del Mapamundi d'A. Walsperger (ii)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOHIGAS, Pere, ed. (1947), *Tractats de cavalleria*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», 57).
- CHEJNE, Anwar G. (1980), *Historia de España musulmana*, Madrid, Cátedra. [Traducció de *Muslim Spain. Its History and Culture*, University of Minessota Press, 1974.]
- ENTWISTLE, William J. (1927), «Observacions sobre la dedicatòria i primera part del *Tirant lo Blanch*», *Revista de Catalunya*, VII, pp. 381-398.
- ESPASA (1928), *Enciclopedia Uníversal Ilustrada Europea-Americana*, volum LIX (entrada **Tànger**, sense signar), Bilbao/Madrid/Barcelona, Espasa-Calpe.
- EWERT, Alfred, ed., (1933), *Gui de Warewic. Roman du XIIIe siècle. Tome II*, París, Champion Éditeur («Les Classiques Français du Moyen Âge»).
- GUIA, Josep (1996), *De Martorell a Corella. Descobrint l'autor del 'Tirant lo Blanc'*, Catarroja/Barcelona, Editorial Afers.
- HARLEY, J. B. & David WOODWARD (1987), *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago, The University of Chicago Press.
- HARVEY, P. D. A. (1991), *Medieval Maps*, Londres, The British Library.
- HAUF, Albert G., ed. (1992), Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch* (I-II), València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana.

- MILANO, Ernesto (1996), *Mapamundi Catalán Estense. Mapamundi Català Estense*, comentaris d'E. Milano i transcripció d'Annalisa Battini, Barcelona, M. Moleiro Editor.
- NÚÑEZ, M. F. (1977), «Diòcesis de Telde», veu del *Diccionario de Historia eclesiástica de España* (iv), Madrid, Instituto Enrique Flórez / CSIC.
- PERDOMO, Salvador (1942), «Las Canarias en la literatura caballeresca», *Revista de Historia*, VIII, pp. 218-233.
- PÉREZ EMBID, Florentino (1949), *Los descubrimientos en el Atlántico y la rivalidad hispanoportuguesa hasta el tratado de Tordesillas*, Sevilla, Publicaciones de la Escuela de estudios hispanoamericanos.
- PHILLIPS, J. R. S. (1994), *La expansión medieval de Europa*, Madrid, Fondo de Cultura Económica. [Traducció de *The Medieval Expansion of Europe*, Oxford University Press, 1988.]
- PUJOL, Josep (2002), *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el 'Tirant lo Blanc'*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RIQUER, Martí de, ed. (1974), *Tirante el Blanco. Versión castellana impresa en Valladolid en 1511 de la obra de Joanot Martorell y Martí Joan de Galba*, Madrid, Espasa-Calpe («Clásicos Castellanos», 188).
- (1990), *Aproximació al 'Tirant lo Blanc'*, Barcelona, Quaderns Crema.
- SOLDEVILA, Ferran, ed. (1971), *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta.
- TORRES FONTES, Juan (1963), «Las treguas con Granada de 1462 y 1463», *Hispania*, XXIII, pp. 163-199.
- TURRÓ, Jaume (2001), «Una cort a Barcelona per a la literatura del segle xv», *Revista de Catalunya*, 163, pp. 97-123.
- VARVARO, Alberto (2002), «El *Tirant lo Blanch* en la narrativa europea del segle xv», *Estudis Romànics*, XXIV, pp. 149-167.
- VERÍSSIMO, Joaquim (1992), *Portugal en el mundo. Un itinerario de dimensión universal*, Madrid, Editorial MAPFRE.
- WALSPERGER, Andreas Walsperger (1982), *Mapamundi de Andreas Walsperger*, Madrid, Ediciones Encuentro.